

İLETİŞİMİN DİJİTALLEŞMESİ: DİJİTAL GÖZETİM VE MAHREMİYET

Arş. Gör. Ayşegül Elif ÇAYCI*
Arş. Gör. Berk ÇAYCI**

ÖZET

Gözetim ve mahremiyet sorunsalı, dijital iletişim araçlarına özgü olmamakla birlikte, son yıllarda teknolojik inovasyonlarla birlikte yaygınlaşmakta ve tüm insani faaliyet alanını etkisi altına almaktadır. Bu durum, kamusal ve özel alan arasındaki sınırların silikleşmesine neden olmaktadır. Geline noktada özel alan, öz seçime bağlı gerçekleşen teşhir ve dijital gözetim pratikleri aracılığıyla siber uzamda kamusallaşmaktadır. XXI. Yüzyılda mahremiyet sorunsalının yoğunlaşmasının merkezinde, binlerce yıldır gelişim halindeki fiziksel uygarlığımız ile henüz oluşum aşamasındaki sanal uygarlığımızın birbiri içerisindeki çatışması yer almaktadır. Bu çatışmanın itici kuvveti ise dijital alanın ve onun teknik yeterliliklerinin kullanıcılar tarafından iletişim sürecinde tam anlamıyla içselleştirilememesidir. Bu durumun sonucunda kullanıcılar siber uzamda var olmak gayesiyle fiziksel dünyada değer taşıyan mahremiyet, güvenlik, kişisel veri gibi bireye özgü enformasyonu siber alanda erişilebilir hale getirmektedir. Bu çalışmanın amacı: dijital gözetim ve mahremiyet ilişkisini, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, gücü elinde bulunduran egemenlerin, bireylerin gündelik yaşamlarını denetim mekanizmaları aracılığıyla kontrol altında tutarken, bu süreçte dijital gözetim tekniklerine başvurması konusunda ortaya çıkan mahremiyet sorunsalları, literatür taraması yöntemiyle tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Gözetim Pratikleri, Yeni Medya, Mahremiyet Sorunsalı, Dijital İletişim, Mobi İletişim Teknolojileri

DIGITALIZATION OF COMMUNICATION: DIGITAL SURVEILLANCE AND PRIVACY

ABSTRACT

The question of surveillance and privacy is not exclusively restricted to the digital communication tools and has recently become widespread with technological innovations and taken the human actions under control. This results in the borders between public and private spheres becoming vague. At present, private sphere is publicized in the cyber space through self-preferred exhibitions and digital surveillance practices. At the very heart of the ever-intensifying question of privacy in the 21st century lies the inner conflict between our physical civilization which has been developing for thousands of years and the cyber civilization which is still in the making. The motive of this conflict is that the users fail to totally internalize the digital space and its technical capabilities during communication. As a result, users make the personal information, which is important in the physical world, such as privacy, security and personal data available to others in order to be present in the cyber space. The purpose of the study: the concept of digital surveillance and privacy in terms of social control and power relations. In the same vein, this study discusses, based on literature review, the questions of privacy emerging as a result of the sovereigns, which hold the power, resorting to digital surveillance techniques while keeping the individuals' daily lives under their control through control mechanisms.

Key Words: Digital Surveillance Practices, New Media, Question of Privacy, Digital Communication, Mobile Communication Technologies

GİRİŞ

Dijital iletişim çağında meydana gelen teknolojik inovasyonlar, tüm insani faaliyet alanlarını yeniden düzenlemektedir. Sosyal ilişkilerden, ticari faaliyetlere ve hatta uluslararası ilişkilere kadar tüm karmaşık süreçlerin içerisine sirayet eden dijital iletişim teknolojileri sağlamış olduğu imkanlar kadar toplumsal hayatta yeni gediklerin açılmasına aynı zamanda var olan problemlerin derinleşmesine neden olmaktadır. Özellikle iletişimin dijitalleşmesi ve mobil teknolojilerle bireyin artan hareketliliği gözetleme ve mahremiyet sorunsalının derinleşmesinde katalizör vazifesi görmektedir. Böylelikle teknolojik inovasyonlar sayesinde yeni dijital gözetleme pratikleri ortaya çıkarken; enformasyon ve veri mahremiyeti gibi gözetim çalışmaları kapsamında incelenen yeni sorunsallar en az bireyler kadar ticari kuruluşları ve hükümetleri ilgilendirir hale gelmektedir. Geline noktada mahremiyetin sınırları yeniden belirlenmektedir. Bu dönüşümün merkezinde enformasyon ve iletişim

*İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, aekaragulle@ticaret.edu.tr

** İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Sistemleri Bölümü, bcayci@ticaret.edu.tr

teknolojileri yer almaktadır. Bunun öncelikli nedeni tarihsel süreçte gözetim ve mahremiyet çalışmaları şeyleri ve insanları görmeyi hedeflerken; paradoksal bir şekilde XXI. Yüzyılda dijital gözetim mekanizmalarının odaklandıkları öncelikli nokta insanlar değildir (Lyon, 2013: 11). Aksine, siber uzamda çoğunlukla bilinçsizce bırakılan her türlü veri iletişim teknolojileriyle açığa çıkmakta ve yeni bir gözetleme ve mahremiyet sorunsalı dijital iletişim çağında gündeme gelmektedir. Bu durumun başlıca nedeni: insanlar tarafından dijital uzamda gözetimin nerede ve nasıl gerçekleştiğinin net bir şekilde belirlenememesidir. Ayrıca görünmeden gerçekleşen gözetim pratiklerinin itici gücü, dijital alanın ve onun teknik yeterliliklerinin kullanıcılar tarafından iletişim sürecinde tam anlamıyla içselleştirilememesidir. Böylelikle gözetleme pratiği, egemen yapının öncelikli denetim biçimlerinden birisi haline gelirken; görme ve her türlü veriyi kayıt altına alma önemli bir iktidar organı haline almaktadır. Bu sayede iktidarın gözetimi, gündelik yaşamı panoptik bir hapishane metaforuna indirgemeyi başarmaktadır. Medyanın teknik iyileşmesi ve yeni iletişim teknolojileriyle birlikte gözetleme eylemi gayr-i ahlaki bir davranış biçimiyken, süreç içerisinde tedrici olarak normalleşmektedir. Böylelikle toplumsal gözetim ve denetim süreklilik arz eden bir uygulama biçimine doğru evrimini tamamlamaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin, etkileşimli iletişim medyasının ve sosyal paylaşım ağlarının toplumsallaşmasıyla birlikte gözetim ve teşhir; meşru ve sıradan bir uygulama haline almaktadır.

Özel olanın açılımı veya teşhir edilmesi hep varolagelmıştır fakat; bu konuda üzerinde durulması gereken nokta durumun yeniden tanımlanması ve kurulmasıdır. Bir diğer ifadeyle teşhir etmeden kastedilen; özel alanların kamusallaşmasının kurumsallaşmasıdır. Ne özel ne de kamusal alan kapsamında değerlendirilmeyen toplumsal alandan bahsedilmeye başlanması modern çağın doğuşuna dayanmaktadır. Günümüzde ise siyasalın kendini koruma ve sağlama alma adına vatandaşlarına özgürlük sağlama işlemi tamamıyla özel alanların yadsınması olarak tezahür etmektedir (Bağlı, 2011: 72).

Dijital iletişim ve gözetleme pratiklerinin gelişmesiyle eş zamanlı olarak gözetim alanları da çeşitlenmektedir. Özellikle modern dönemde bütün yaşam tarzları izlenebilir ve kayıt altına alınabilir durumdadır. Bu bağlamda XXI. Yüzyıl itibarıyla siber uzam, yeni bir gözetim alanı olarak tüm kurumları ve vatandaşları tehdit eder konuma yükselmektedir. Gündelik yaşamda teşhir ve dikizlemeye dayalı gözetleme pratiğinden, askeri disiplin ve istihbarata, devlet idaresi ve nüfus sayımından, emek gücünün izlenmesi ve denetlenmesiyle birlikte son kertede kapitalist üretim mantığında müşteri odaklı ticari faaliyetlere kadar tüm süreçler dijital gözetim için biricik alanlardır. Öyleki dijital gözetim sistemi içerisinde gözetlenen özne ile gözetleyen arasındaki ilişki klasik dönemdeki gözetim çalışmalarındaki anlatılardan çok farklıdır. Bu noktada iki özne arasında çoğu zaman etkileşim düzeyi yoktur. Dahası gözetlenen bu durumun farkında dahi değildir. Gözetim bağlamlarına dönük bu vurgu siber güvenlik tehlikesi şeklinde okunabilmektedir. Modern öncesi dönemdeki gözetim pratiklerindeki eş zamanlılık esası yapı bozumuna uğramaktadır (Lyon, Gözetim Çalışmaları, 2013: 52-53). Çünkü siber uzamda bırakılan izler ortadan kaybolmamakta ve kayıt altına alınabilmektedir. Diğer bir ifadeyle siber uzamda mahremiyetin sınırlarını belirleyen özel-kamusal alanın sınırları silikleşmektedir. Bu durum çoğu zaman dikizleme ve gözetleme pratikleriyle gerçekleşebildiği gibi sosyal ilişkilerde teşhir ve paylaşım kültürünün yaygınlaşmasıyla da kendini göstermektedir. Kişisel hayatın örtüklüğünün öz seçime bağlı olarak teşhir edilmesi bireysel bir özgürlük olsa dahi; son kertede mahremiyetin ortadan kaldırılması ve özel hayatın teknoloji dolayımıyla açığa çıkarılmasıdır (Giddens, 2010: 169).

Tarihsel süreçte iktidarın en önemli araçlarından biri olan gözetim, asıl toplumsal ağırlığını modernleşmeyle birlikte ortaya koymuştur. Ulus devletlerin ve bürokratik örgütlerin gelişimiyle beraber, gözetimin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Bu çalışma kapsamında, gözetim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan 'gözetim' ve

gözetim teknolojileriyle birlikte açığa çıkan mahremiyet sorunsalı argümantatif bir çalışma kapsamında ele alınacaktır. Bu kapsamda ‘Gözetim’ konusu, teknolojik determinizm ve teknolojik kötümserlik bağlamında, teorik bir çerçeve kapsamında incelenecektir.

1. Toplumsal Denetim ve Gözetim Kavramı

Toplumların modernleşme süreci, toplumsal denetim ve gözetim kavramlarının daha sık karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Bu perspektiften hareketle tarihsel süreçte gözetimin teknoloji merkezli ivme kazanarak sessizce arttığını söylemek mümkündür. İlerlemeci tarih anlayışı veya bir diğer ifadeyle pozitivist anlayış çerçevesinde modernleşme süreci, toplumların sürekli bir dönüşüm içerisinde olmasını gerektirmektedir; bu durum gözetiminde bulunduğu çağa göre şekillenerek dönüşmesiyle devam eden bir süreç olarak kabul edilmektedir. Aslında gözetim, karşımıza yeni çıkan bir olgu değildir. Ancak süratle gelişen teknoloji, gündelik yaşamın dinamiklerini de aynı hızda dönüşüme uğratmaktadır.

Günümüz koşullarında değerlendirildiğinde, enformasyon toplumunun, gözetim toplumuna doğru evrildiği görülmektedir. Bu hızlı gelişmenin temelinde, internet ve enformasyon teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler yatmaktadır. İnternet vasıtasıyla, bilginin parmaklarımızın ucuna taşınması ve zaman-mekân mefhumunun ortadan kalkması, özgürlükçü bir ortama yol açacakmış gibi görünse de, toplum kendini panoptisizmin içinde bulmuştur. Elektronik gözetimin toplumun her alanına yayılması neticesinde ise; kamusal ve özel yaşamda mahremiyet ihlalleri paralelinde, teknoloji temelli yeni iktidar yapıları ortaya çıkmaktadır. Yaşanan bu süreç çerçevesinde, günümüz için ütopyanın karşı ütopyaya dönüştüğü görülmektedir. Günümüzde kamusal ve özel alanda beliren özgürlük ve mahremiyet ihlallerinin temelinde, gözetim teknolojilerinin hayatın her alanına yayılması yatmaktadır (Karahisar, 2013: 71-72). İnsanlar, kamusal alanlarda sürekli kayıt altına alınarak, her hareketleri ve kurdukları iletişimin izlenerek, vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyicilere güvenlik gerekçesiyle maruz bırakılmaktadırlar (Lyon, Gözetim Çalışmaları, 2013: 175). Yine aynı gerekçeyle kayıt altına alınan kişisel bilgiler ve görüntüler; rutin, sıradan alışverişler, internet kullanımı veya sosyal medyada yer almakla ilgili gözetim biçimleri de gün geçtikçe yaygın hale gelmektedir. Ayrıca, dijital iletişim çağında kullanıcılar sanal dünyaya bağlanmanın getireceği yararlar uğruna fiziksel dünyada değer taşıyan mahremiyet, güvenlik, kişisel veri gibi bilgilerinden öz tercihe bağlı olarak vazgeçmektedir (Schmidt ve Cohen, 2014: 281). Bugünün koşullarında, her birey kendi rızasıyla alışveriş yaparken, binalara giriş yaparken kimlik göstermek, parola girmek, yüz tanıma ve parmak izi tanıma teknolojilerinden birini kullanarak, gözetime maruz bırakılmaktadır. Bu noktada gözetimin anlaşılması konusunda, gözetimin tarihini ve Batılı kökenlerini araştırmak önem arz etmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 10-11).

Jeremy Bentham, 1771 yılında, Londra’da basılan, aynı sene Fransız Devrimci Millet Meclisi tarafından hızlı bir şekilde, Paris’te yayımlanan Panopticon isimli kitabında gözetimi, ‘bugüne kadar örneği olmayan, zihin üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem olarak tanımlamaktadır (Bentham, 1995: 43-47).

Michel Foucault’nun da çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu gibi, “bir veya daha çok kişinin iletişim ya da eyleminin sistematik olarak araştırılması ya da izlenmesi” olarak tanımlanan gözetim kavramı, gün geçtikçe önem kazanan ve tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 142). Zygmunt Bauman, gözetimi modernitenin temel boyutlarından biri olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bu noktada Bauman iki temel özelliğe dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, toplumsal biçimlerin yenilerinin oluşmasından daha hızlı bir şekilde çözülmesidir. Bu noktada aynı şeyin gözetim için geçerli olup olmayacağını sorgulamaktadır. Bazı teorisyenler, bir zamanlar sabit ve katı görünen gözetimin artık daha esnek ve devingen bir hâl aldığını, önceleri sadece marjinal bir etkisi

olduğunu, yaşamın birçok alanına sızdığını ve yayıldığını iddia etmektedirler (Bauman ve Lyon, 2013: 90).

Gilles Deleuze ise; gözetimi, tıpkı bir ağacın sarmaşık gibi sürünerek yayıldığı toplumlar için 'kontrol toplumu' terimini ortaya koymuştur. William Staples da günümüz gözetiminin, "modern yaşamın bir zamanlar sorgulanması bile akla gelmeyen anlamlarının, sembollerinin ve kurumlarının gözlerimizin önünde çözülmesinden dolayı, temel özelliği parçalanma ve belirsizlik olan" kültürlerde meydana geldiğini ileri sürmektedir (Staples, 2008: 85).

Bauman'ın panoptikon modeline göre; bir yandan mahkumların hareketlerinin kısıtlanması sağlanırken; diğer yandan da gardiyanlar açısından kolay modern bir kontrol mekanizması olarak görülmektedir. Ancak, bazı durumlarda gardiyanın somut olarak kendisini göstermesi gereken durumlar olabilmekteydi. Bununla birlikte panoptikon şeklindeki hapisane pahalı bir projeydi. Denetmenin merkezde olduğu, mahkumlar tarafından görülmeden hücrelerin her birinin görülmesiyle kontrol sağlanan bir tasarıma sahip panoptikon, denetmenin mahkumların hayatı ile ilgili daha fazla sorumluluk üstelenmesi anlamına gelmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 61).

Tarihsel düzlemde gücü elinde bulunduranlar ile bilgi arasında her geçen gün artan bir bağlantı söz konusudur. Özellikle sanayi sonrası topluma geçişle birlikte iktidarla bilgi arasındaki bağlantı güçlenmiştir (Baran, 1992: 53-56). Günümüz demokrasilerinde, iktidarda var olabilmek için her türlü bilgiye sahip olmanın hayati önemi bulunmaktadır. Çünkü bilgi, günümüz modern toplumlarında merkezi güç konumundadır. Öyle ki, bilginin üretimi, denetlenmesi, dağıtımı ve alıkonması olmaksızın iktidarlar günümüz demokrasilerinde devamlılığını garanti altına alamamaktadır Foucault'nun (2003: 131). Bu bağlamda, iktidarın, toplumu denetim altında tutması için toplumun en küçük yapı taşı olan bireyleri dahi çok iyi tanınması, bireyler ile ilgili her türlü enformasyona sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle gözetim, günümüzde iktidarın halk üzerindeki öncelikli denetim biçimlerinden birisi halini almaktadır. Özellikle mobil iletişim teknolojileriyle zaman ve mekân mefhumunun önemini yitirdiği dijital çağda iktidarlar, toplumsal denetim ve gözetimin sağlanması amacıyla haberleşme DİA'sıyla ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır. Böylelikle toplumsal denetim ve gözetim fark edilebilirliği, medya ve yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla mikro düzeye çekilmektedir. Böylelikle bireyselleşen gözetim mekanizmaları toplumsal hayatın her alanına yayılmaktadır. Geline nokta yeni dijital çağda, tüm gözetleme pratiklerinin yanında özellikle medya dördüncü kuvvet olarak iktidarı denetleyen bir araç konumundan; paradoksal bir şekilde iktidar tarafından toplumu denetleyen ideolojik bir aygıt halini dönüşmektedir.

Egemen gücün sürekliliğine hizmet eden bilgi, sadece bilimsel bilgiyle sınırlı değildir (Foucault, 2003: 244). Vatandaşın ya da bir kuruma ait herhangi bir bilgi, iktidarın devamlılığı için biriciktir. Çünkü bilgi, bir hiyerarşidir ve bu hiyerarşinin zirvesinde devlet yer almaktadır. Bu nedenle bilginin egemenliği Foucault'ya göre iktidarında egemenliğidir (Foucault, 1980: 131). Bu bağlamda egemen irade, yönetimi altındaki tüm yaşam ve faaliyet alanlarına girme arzusu içerisindedir. Özellikle iktidarlar için toplumların sosyal yaşam alanlarında görünmeden görme ve kayıt altına alınmasında, yeni medya ve toplumsal paylaşım ağlarının başat önemi bulunmaktadır.

Sosyal ilişkilerin ulusal sınırların ötesine geçtiği, zaman ve mekân sıkışmasının yaşandığı dijital iletişim çağında iktidarlar, bireye özgü enformasyona ulaşmak için gündelik hayatın içerisine dijital iletişim teknolojileri aracılığı ile dâhil olmaktadır. Öyle ki yeni dönemde gözetleyen görünmeden, gözetlenen de öz iradesiyle her türlü enformasyonu kamusal alana yaymaktadır. Ancak özellikle dijital kamusal alanlarda, öznel gözetim altında olduklarını gerçek yaşamdaki gibi izlendiklerinin bilincinde olamayabilirler. Hissettirmeden ve görünmeden gerçekleşen gözetim pratiklerinin nedeni, dijital alanın ve

onun teknik yeterliliklerinin kullanıcılar tarafından iletişim sürecinde tam anlamıyla içselleştirilememesidir. Böylelikle gözetleme pratiği, egemen yapının öncelikli denetim biçimlerinden birisi haline gelirken; görme ve kayıt altına alma önemli bir iktidar organı haline gelmektedir. Bu sayede iktidarın gözetimi, gündelik yaşamı panoptik bir hapisane metaforuna indirgemeyi başarmaktadır. Medyanın teknik iyileşmesi ve yeni iletişim teknolojileriyle birlikte gözetleme eylemi gayr-i ahlaki bir davranış biçimiyken, süreç içerisinde tedrici olarak normalleşmektedir. Böylelikle toplumsal gözetim ve denetim süreklilik arz eden bir uygulama biçimine doğru evrimini tamamlamaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin ve etkileşimli iletişim medyasının toplumsallaşmasıyla birlikte gözetim, meşru ve sıradan bir uygulama halini almaktadır. Panoptik bir mantığa sahip olan bu dijital sistem, özneli biçimlendirmektedir. Öyle ki, denetim ve gözetim pratiklerinin toplum üzerinde gücünü hissettirdiği toplumlarda akıl dışı otoriteye hayır diyebilmek dahi alternatif bir söylem halini almakta ve uçsallaştırılmaktadır.

Günümüz dünyasını ise panoptikon sonrası olarak değerlendirmek mümkündür. Üstelik bugünkü teknolojik imkanlar vasıtasıyla, geleneksel panoptikon modelinin yerini elektronik gözetim almıştır. “Azınlık Raporu” filminde ve romanında görüldüğü gibi güvenlik artık geleceğe dönük bir projeye dönüşmüştü ve gelecekte olacakları dijital teknikler ve istatistiksel akıl yürütme sayesinde denetlemeye çalışarak gözetim yoluyla işlemektedir. Bu tür bir güvenlik anlayışında hareket eden herşeyin (ürünler, bilgi, sermaye, insanlık) izlenmesi söz konusudur.

1.1. Gözetime Kuramsal Yaklaşımlar

Tarihsel süreçte gözetim her daim varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İlk çağlardaki gözetim daha çok şiddet ve baskıya dayalı bir şekilde, iktidarın gücünü destekleyen bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Modernleşme sürecinde, gözetimin odağı şiddet ve baskıdan yönetime kaymıştır ve sistematik bir hâl almıştır. Gözetimin sistematikleşmesi sayesinde, toplumsal hayattaki ve gözetim uygulamalarının sosyo-ekonomik kuramlardan bahsetmek gerekmektedir.

Modern anlamdaki gözetim, kapitalizmin gelişimine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Karl Marx’ın görüşüne göre; gücü elinde bulunduran kapitalist yöneticiler, en yüksek düzeyde verim sağlayabilmek için, fabrika işçilerini sürekli bir düzen ve kontrol altında tutmayı amaçlamaktadırlar (Tümürtürkan, 2010: 54). Gözetim kavramının bir göstergesi niteliği olma özelliği taşıyan Foucault’nun “panoptikon” düşüncesi, özel hayatın gizliliği ve gözetim söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir. Özellikle İnternet ve iletişim teknolojilerinin çok hızlı bir biçimde geliştiği günümüzde gözetim kavramı son derece önemli bir yer edinmektedir. Marksizme karşı bir meydan okuyuş sergileyen Foucault, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan fabrikalarda baş gösteren gözetim kavramının sadece işçilerin gözetlenmesinde değil, gündelik hayata da yansıdığını ileri sürmektedir.

Foucault, gözetimi toplumun geneli perspektifinde ele almıştır. Modern toplumlardaki gözetimi anlatmak için, Foucault, Bentham’ın Panoptikon metaforunu kullanmıştır. Foucault’nun düşüncesine göre, gözetim insan davranışı üzerinde bir güce sahiptir (Özbay, Terzioğlu ve Yasin, 2011: 8). On dokuzuncu yüzyılın Batı toplumlarında yaygınlaşmaya başlayan bu yeni hapisane modeli, iktidarın işleyiş biçimini simgeler niteliktedir. Önceki dönemlerdeki işkence, halka açık idam, gösteri gibi cezalandırma yöntemlerinin yerini hapsedme almıştır. Acı verme ya da işkence çektirme şeklinde gerçekleşen cezalandırmanın kalkarak; yerine özgürlükten mahrum bırakılma ve ıslah edici bir yöntemin uygulanması, yerleşmiş bir toplumsal düzenin değişmesiyle, zorlayıcı, tüzel, gizli bir ceza verme yönteminin ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir.

Gözetleme ve disiplin etmenleri her ne kadar hapisaneye özel iki yön olsa da, Foucault’ya göre, bunlar sadece hapisaneye özgü kavramlar olarak nitelendirilmemektedir.

Disiplin, O'na göre; fabrikalarda, iş yerlerinde, hastanelerde, okullarda kullanılmaktadır. Disiplin bu noktada iktidarın, içselleştirilmesine vurgu yapmaktadır. Foucault'nun tabiriyle, iktidar tarafından uygulanan disiplin, gözünmez bir şekilde “iktidarın içselleştirilmesi”ni sağlamaktadır. Toplumun içerisinde bulunduğu çevre, bireylerin yazılı olmayan kuralları benimsemesiyle, neyi nasıl görmesi gerektiğini, nasıl davranması gerektiğini dikta etmektedir. Günümüzde bireyler yazılı olmayan kurallara kendilerini uymak zorunda hissederek, bu kurallara tabi özneler hâline gelmektedir. Bu noktadan hareketle günümüzde medya, bireyleri iktidarın görmek istediği biçime sokulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yeni kapitalist dönemde insan, en değerli sermaye olarak görülmekle beraber, diğer taraftan eski dönemlerdeki gibi, cansız makinelerle aynı sisteme dâhil edilmekte ve iş yaşamında birer robot haline dönüştürülmektedirler. Tıpkı bir çiftçinin ürettiği mahsuller gibi, günümüzde insan sermaye, mahsulleriye mal ve emek hâline dönüştürülerek, üretim aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Foucault, bu durumu açıklarken; “bir senyörün gözünde var olan şey, toprak, köyü, köyünde oturanlardı, ailelerdi, fakat bireyler somut olarak, iktidarın gözüne gözüküyordu. Bir an geldi ki, herkesin iktidarın gözü tarafından fiilen algılanması gerekli oldu, kapitalist türde bir toplum olsun istendi, yani mümkün olduğunca yaygınlaştırılmış, mümkün olduğunca verimli bir üretimle birlikte; işbölümünde kimilerinin şu işi, kimilerinin bu işi yapmasına ihtiyaç olduğunda, halkın direniş hareketlerinin, ataletin ya da isyanın, doğmakta olan tüm bu kapitalist düzeni altüst etmesinden korkulduğunda, o zaman, her bireyin somut ve keskin gözetlenmesi gerekli oldu...” demektedir (Foucault, 1995: 73). Gözetim sosyal hayatın her alanına girerek, bireylerin iktidarın bir parçası haline gelmelerine sebep olmaktadır. Sonuç itibariyle; sürekli olarak iktidar bilgiye, bilgi de iktidara eklenmektedir. Gözetim her ne amaçla yapılsa yapılsın, bir mahremiyet ihlâli olarak kabul edilmektedir. Geçmiş dönemlerde yaşayan toplumların gözetlenmesinde mimari yapılar kullanıldığı görülmektedir; ancak günümüzde gözetim için yeni iletişim teknolojileri kullanılmaktadır. Bentham tarafından tasarlanmış olan Panoptikon adı verilen hapisane, bireylerin nasıl davrandıklarını, kurallara uyup uymadıklarını denetlemektedir. Bu sistemde birey sürekli olarak kendisinin gözetlendiğinin bilincinde olduğu için, kendisini kontrol etmeye ve kuralların dışına çıkmamaya çalışmaktadır. Günümüz teknolojik koşullarında ise; bireyler sosyal paylaşım ağlarını kullanmakta ve birbirlerini gözetlemekten haz duymaktadırlar. Sosyal paylaşım ağlarının kullanımında, bireyler gözetlendikleri hususunda bilgilendirilmektedir; fakat bu gözetimden rahatsızlık duymamaktadırlar. 19. Yüzyıldan itibaren bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılan ve bireylerin gözetlenmekten rahatsızlık duyma hâli bugün tam tersi yönde dönüşüme uğramıştır. Bugün gözetim konusunda bireylerin duydukları kaygı, gözetlenmekten rahatsızlık duyma şeklinde değil de, göz önünde bulunmaktan ötürü endişelenme şeklindedir. Gelinek nokta, sosyolog Zygmunt Bauman tarafından, “iktidara teslimiyet” olarak açıklanmaktadır.

Bilimin sanayiye uygulanması ve teknolojik yeniliklerin süreklilik kazanmasıyla beraber, üretkenlik nispi bir şekilde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bilim ve teknolojik akılcılık, sanayi devrimi sonrasındaki dönemde baskıcı bir hal almıştır. Bununla birlikte araçlar amaçları kendilerine bağımlı kılarken; doğa üzerindeki tahakküm yerini insan üzerindeki tahakküme bırakmıştır ve üretici güçler, yıkıcı güçler olarak anılmaya başlanmıştır. Bilim ile teknolojinin ortaklığı, toplumsal alanlar üzerinde radikal dönüşümlere yol açmıştır. Bu durumun günümüzdeki en çarpıcı kanıtı İnternet teknolojisiyle birlikte, insanlığın gün geçtikçe sıkı bir gözetim altına girmesidir. Kamusal alanın elektronik ortamda yeniden inşası, olumlu ve olumsuz birçok faktörü beraberinde getirmekte; aynı zamanda gözetim pratiklerinin üst noktaya taşınması gibi kaygıları da beraberinde getirmektedir. İnternet ve enformasyon teknolojilerinin sosyal teori üzerindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal hayatta önemli yer tutan gözetim kavramına farklı açılardan yaklaşan kuramcılarının görüşleri aracılığıyla gözetim uygulamalarını irdelemek yerinde olacaktır.

1.2. Moderniteye Geçiş Sürecinde Gözetim Pratiklerinin Kurumsallaşması

19. yy ve sonrasındaki gözetim uygulamaları modernite dahilinde değerlendirilmektedir. Sanayi kentlerinin artması, ulus-devletin kendini tehlikelere karşı koruma güdüsü, askeri örgütlenmeler, devlet idaresi, kapitalist işletme sayısındaki artış olmuştur.

Modernite çerçevesinde, fabrika ve bürokrasi ekseninde oluşturulan kurumlar, gözetimin insan hayatında kapladığı yerin neden-sonuç ilişkileriyle daha iyi anlaşılması noktasına ışık tutmaktadır. İktidar ve teknoloji ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, toplumun denetimi ve gözetimi konusu, gözetime dair distopik anlatıların sınırlarını zorlamaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi'yle birlikte tarlada çalışan insanların fabrikalarda çalışmaya abanmaları ve dolayısıyla fabrikalara yakın yerlere yerleşmeleri neticesinde, her anlamda sosyal yaşantılarında değişimler meydana gelmesine nedne olmuştur. Fabrikalarda çalışan işçiler, yaşantılarının her alanını, çalışma saatlerini gösterir çizelgeye göre belirlemeye başlamışlardır. Bu noktada gözetim, işverenler için vazgeçilmez bir unsur haline almıştır. Bu zamana kadar kendini baskı ve şiddet olarak gösteren gözetim, bu aşamada teknikleşerek kurumsallaşmıştır. Sonrasında devlet gözetimi farklı alanlara da yayılarak, özel alanı da gözetlemeye başlamış ve gözetim çerçevesinde, iş ve özel alanlar birbirini besler hale gelmiştir (Marx, 2005: 170).

Fabrika işçileriyle artan kent nüfusu, üretim ile tüketimin hızlı bir döngü içine girmesine neden olmuştur. Köleliğin ortadan kaldırılmasıyla çalışanlar üzerindeki baskı ve şiddet biçimsel olarak kalkmış olsa da, kapitalizmle birlikte düşük ücrete çalışan işçiler nefes almadan çalıştırılmaya başlanmıştır. Düşük ücretle çalıştırılmalarının ötesinde bir de kendilerinden yüksek verim beklenen işçiler, gözetim aracılığıyla baskı altında tutulmaktadırlar.

Karl Marx, emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi sınıflar ekseninde değerlendirmektedir (Bozkurt, 2000: 69). Bu bağlamda gözetim, sermaye sahibinin idari denetimi sağlaması için güç unsuru olmaktadır. Piyasa içerisinde öne geçebilmenin yolu ise; düşük maliyetle işçilerin çalıştırılması; ancak yüksek verimin sağlanmasından geçmektedir. Marx'a göre; işçilerin fabrika çatısı altında toplanması ve makinelerin tam randımanla çalıştırılması yeterli görülmemektedir. Aynı zamanda işçilerin gözetim altında tutulmasıyla emeğin gözetim altında tutulması söz konusu olmaktadır.

Fabrikalarda işçilerin işe geliş-çıkış saatleri, yemek molaları, ara verme saatleri sürekli bir gözetime tabi tutularak, verimin arttırılması hedeflenmektedir. Aynı şekilde okullarda da öğrencilerin ders saatleri, yemek araları ve tenefüsler aracılığıyla, gözetleme söz konusudur. Bu şekilde geleceğin işçileri olacak öğrenciler, gözetime erken tabi tutulmaktadırlar.

Anthony Giddens ise; gözetimi modern toplumun kurumsallaşmasının bir boyutu olarak tanımlamaktadır. Giddens modern toplumların dört kurumsal boyutu olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar: kapitalizm, endüstriyalizm, askeri güç ve gözetimdir. Giddens'a göre gözetim iki farklı yönüyle ele alınabilmektedir. Birinci anlamıyla, bireylerin davranışlarını yönetmek üzere onlar hakkında toplanan, kullanılabilen, şifrelenmiş bilgi birikimini ifade ederken; ikinci anlamıyla, bazı bireylerin davranışlarının onlar üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesini içermektedir (Giddens, 2008: 24).

Giddens, modern toplumlarda sosyal bilimlerin önemine vurgu yapmaktadır. Bununla beraber gözetim ile sosyal bilimlerin birbirinden ayrı düşünülemediğini belirtmektedir. Bunun nedeni; ulus-devlet için güç unsuru olan toplumsal bilginin sosyal bilimlerde istatistikler aracılığıyla elde edilmesidir.

Bu unsurların neticesinde, çalışanlar için işleri zamanında yapmak, itaatkar olmak ve yaratıcılık ile bireysel kararları kullanmaksızın istenileni yapmak önem kazanmaktadır. Bunların aksatılmadan gerçekleştirilebilmesi, gözetimin yaşamın tüm alanlarına sızması sayesinde gerçekleştirilmektedir.

2. Küreselleşen Dijital Gözetim

Teknolojik gelişmeler bir yandan bireylerin hayatını kolaylaştırma gibi bir görev üstlenmekteyken; diğer taraftan önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Elektronik gözetim ve gözetleme kavramları bu sorunlardan sadece bir tanesidir. İnsanlık tarihinin her aşamasında gözetleme denilen kavramın yer aldığı bilinmektedir. Günün koşullarına uygun olarak gözetim kavramı şekil değiştirmektedir. Gelişen teknolojiler neticesinde, bilginin değer kazanması ve bazı bireylerin bu durumu bir avantaja çevirmeye çalışmasıyla birlikte, bilim teknolojileri aracılığıyla legal ve illegal yollarla gözetlemeye başvurdukları görülmektedir. Geleneksel iletişim araçlarından çok daha farklı bir özgürlük alanı oluşturan İnternet, özel yaşam ve mahremiyet alanındaki ihlallerin gün geçtikçe artmasına sebebiyet vermektedir. Tarihsel süreç içerisinde, iktidarın en önemli araçlarından olan gözetim kavramının geçmişi çok eski tarihlere dayansa bile, gözetimin asıl önemi teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla başlamıştır (Bozkurt, 2000: 71). Gözetim kavramının iki farklı açıdan ele alınması gerekmektedir. İlk anlamı, bireyler hakkında toplanan bilgilerin, bireylerin davranışlarını yönetmek için kullanılan şifreli bilgileri ifade etmektedir. İkincisi ise, bazı bireylerin davranışlarının, onları yönetmek isteyenler, onlar üzerinde otorite kurmak isteyenler tarafından bireylerin direkt olarak gözetimini içermektedir (Giddens, 2008: 24). Gözetim kavramının türlerinden birincisini, depolayarak gözetim; ikincisini ise izleyerek gözetim olarak nitelendirmek mümkündür. Çalışma konumuzun bu başlığı olan küreselleşmiş gözetleme, her iki manadaki gözetimi de içine almaktadır. Günümüzde toplumsal düzen, iktidar güçlerince şekillendirilmektedir. Gözetim, toplumsal düzen içerisinde, belirli normlar ve kurallara uyulmasını zorunluluk hâline getiren mekanizmalardan biridir. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri gözetim, başlıca egemenlik mekanizması olarak görülmektedir. Kapitalizm ve sanayi devrimiyle ortaya çıkan modernite çerçevesinde, gözetim pratikleri kurumsallaşmıştır. Ulus-devlet, gözetim pratiklerini kullanarak vatandaşlarını fişlemekte, gündelik yaşam içinde insanların davranışlarını kayıt altında tutarak, her hareketlerini dosyalarında belgelemekte ve kayıt altında tutmaktadırlar. Enformasyon teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler, gerek özel gerekse kamusal alan içerisinde kalan tüm gündelik hayatı ve toplumsal ilişkileri, elektronik göz(ler) aracılığıyla sürekli olarak izleyerek gözetim altında tutmaya çalışmaktadır. Bentham'ın hayal ettiği, Foucault'nun kurumsallaştırdığı ve Orwell'in karşı-ütopya olarak tabir ettiği panoptik toplum, 20. Yüzyıldan beri dünyayı baştan başa saran elektronik ağlar ve siber-uzay sayesinde mümkün olmaktadır (Dolgun, 2005: 9-10).

Bireyler ile grupların, toplumsal denetim ve gözetim karşısındaki konumunu ve ne ölçüde bu duruma karşı koyabildikleri sorunsalı, bireysel hak ve özgürlükler ile mahremiyet ihlalleri sorunsalını da beraberinde getirmektedir. Modern toplum yapısının meydana gelmesiyle beraber, gözetim, kurumsallaşma göstermiş ve Marks, Weber ve Taylor gibi önemli kuramcılar başta olmak üzere, gözetim olgusu farklı şekillerde ele alınmıştır. Foucault'nun Bentham'ın görüşlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu "panoptikon" toplumsal teori açısından büyük önem taşımaktadır. Foucault'nun görüşlerinin ardından, gözetim, "modernitenin merkezî bir boyutu, kendi başına var olan ve kapitalizme, ulus-devlete, hatta bürokrasiye indirgenemeyen bir kurum" (Lyon, 1997: 303) olarak kabul etmiştir. Özel hayatın en ince ayrıntılarını izleme bakımından enformasyon teknolojilerinin sahip olduğu potansiyelin incelenmesinin ardından, gözetim toplumu kavramı ilk defa Gary T. Marx tarafından kullanılmıştır. Marx'ın ardından "Gözetim Toplumunda Mahremiyetin Korunması" isimli makalesinde David Flaherty tarafından ve Anthony Giddens tarafından

kullanılmıştır. Gözetimin ve gözetim toplumu kavramlarının ele alındığı makalelerde, vurgulanan ve ortaya konan; gündelik yaşamı esir altına alan enformasyon teknolojileri sonrasında; kişisel bilgilerin veri tabanlarında saklanması, eşleştirilmesi, işlenmesi, pazarlanması ve dolaşıma sokulmasıdır (Dolgun, 2005: 15). David Lyon, gözetim toplumu ve enformasyon teknolojilerini ilişkilendirmektedir. Lyon, bireylerin artık kodlanmış numara ve harf dizileri olarak tanımlanmasına vurgu yapmaktadır. Kişisel verilerin sürekli olarak büyük şirketler ve devlet dairelerine ait bilgisayarların veri tabanlarında toplanması/ saklanması/ çağrılması ve işlenmesini, gözetim toplumu olarak tanımlamaktadır. Lyon'un bu tanımından hareketle, enformasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler vasıtasıyla, toplum hatta tüm dünya "küresel panoptikon"a dönüşmektedir. Bu noktada, enformasyon üretiminin artık eskiden olduğu gibi iletişim yoluyla değil de bireyler ve onlara ait etkinliklerin gözlemlenmesiyle elde edilmektedir.

Gözetim toplumu adı verilen kavramın ortaya çıkmasıyla, bireyler artık birer vatandaş olarak değil de, çeşitli harf ve rakamlardan meydana gelen sicil numaraları olarak anlam taşımaktadırlar. Bu durum, bireyleri meydana getiren ruh, kişilik, karakter gibi kişisel özelliklerin anlamını ortadan kaldırmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bireyler birer özne değil de, nesne hâline getirilmektedir. Lyon, gözetim kavramını ele alırken, bunu enformasyon teknolojilerinin yaratmış olduğu yeni bir durum olarak değil de, belirli eğilim ve süreçlerin etkisini artırma ve hızlandırma görevi üstlenen bir unsur olarak ele aldığını ifade etmektedir (Lyon, 1997: 311). Enformasyon teknolojilerini üretme gücündeki ülkeler, hem ekonomik açıdan hem de gözetim sistemleri sayesinde küresel lider olma gibi bir şana sahiptirler. Bu açıdan düşünüldüğünde, teknolojik ve ekonomik gelişmeler esasında kişisel yaşamı gözetim altında tutmayı hedeflemektedir. Teknolojik gelişmelerin birçok olumlu etkisinin olmasının yanında, enformasyon teknolojileri, insanlığın kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. İnsanların evden dışarı çıkmasına gerek kalmadan tüm bankacılık işlemlerinin evden gerçekleştirilebilmesini, bilgisayar ekranında televizyon seyredilebilmesini, İnternet vasıtasıyla sanal olarak tüm dünyanın dolaşılabilmesini ve dünyanın bir ucundaki mağazadan alışveriş yapılabilmesini mümkün hâle getiren 'tümeşik sistemler' dünyanın farklı yerlerindeki bireylerle sanal ortamda iletişime geçilebilmesini ve sosyalleşmeyi olanaklı hâle getirmektedir. Gündelik ve zorunlu işlemlerin İnternet vasıtasıyla sanal ortamda gerçekleştirilebilmesi, ev merkezli bir yaşam biçiminin benimsenmesine neden olmaktadır. Bu panoptik düzen içinde, bireyler kendi arzularıyla kapalı ve belli bir mekân içine hapsedilmektedirler. Bu sayede, iktidarın bireyleri gözetim altında tutması kolaylaşmaktadır. Böylelikle, enformasyon teknolojilerinin bir ideoloji hâline geldiğini söylemek mümkündür. Bireylerin sürekli olarak gözetim altında tutulması durumu Foucault'ya göre, ailede, okulda, iş yerlerinde, hastanelerde de görülebilmektedir. Bireyler sürekli olarak bu mekânlardan birinden çıkıp diğerine girmekte ve bu sayede iktidar ilişkisi devam etmektedir. Bu ilişki öncelikle ailede başlamaktadır, ardından bireyin okula gitmesi, askerlik döneminde kışlaya gitmesi, çalışmak amacıyla fabrikaya gitmesi ve son olarak da yaşlandığında huzurevine ve ya tımarhane gitmesi ile süreç tamamlanmaktadır. Bu sayede bireyin sürekli gözetim altında tutulması sağlanmaktadır. İnternet, mobil cihazlar, uydu teknolojisi gibi teknolojik gelişmeler, küreselleşmeyi kolaylaştıran araçlar olarak kabul edilmektedir. Bireylerin bu araçlar vasıtasıyla küresel boyutta iletişim kurmasının önü açılmaktadır. Ancak bireylerin, kurumların ya da ülkelerin diğerleriyle etkileşim içerisinde bulunması kimi zaman bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirebilmektedir. Uluslararası gözetleme, sosyal, ekonomik ve politik sistemler içerisinde karşımıza çıkabilen bir olgudur. Polislerin suçluları izlemek ve takip etmek için gelişmiş teknolojileri kullanması; şirketlerin kişisel müşteri verilerine ulaşmak için rekabet etmesi; bununla beraber tüketim alışkanlıklarının izlenmesi ve takibinde enformasyon teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Netice itibarıyla, İnternet ve küreselleşmiş gözetim, bireysel mahremiyet bakımından önemli riskler meydana

getirmektedir. Tarihsel süreçte, bireysel mahremiyetin ihlali ve taşıdığı riskler ise günümüzdeki kadar risk altında olmamıştır.

3. Enformasyon Teknolojileri Bağlamında Dijital Gözetim ve Mahremiyet İhlalleri

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla, gözetim dönüşüme uğramıştır. Gözetimin enformasyon teknolojileri aracılığıyla şekil değiştirmesi, toplumun da dönüşüme uğramasını beraberinde getirmiştir. Önceki dönemlerde kontrol altında tutmak amacıyla başvurulmuş gözetim yöntemleri, enformasyon teknolojilerinin yaygınlaştığı günümüzde gündelik hayatın her alanına yayılmıştır. Bu durum neticesinde, gözetim, toplumsal hayatta mahremiyet sorunsalı tartışmasını gündeme getirmiştir.

Postmodern bir özgürlükler çağı olması beklenen günümüzde, gözetimin kamusal ve özel alanda kendini göstermesiyle, ütopya karşı ütoyaya dönüşmüştür. Giovanni Sartori'nin belirttiği gibi, artık enformasyonun toplumsal ilişkiler yoluyla üretimi sona ermiş ve bireylerin, etkinliklerin ve mekansal alanların gözetildiği yeni bir dönem başlamıştır. Bugünün dünyasında bireyler doğdukları an itibarıyla gözetlenmeye ve sistematik bir şekilde kayıt altına alınmaya başlamaktadır.

Teknoloji ile toplumsal dönüşümler, Alvin Toffler'a göre yakın ilişki içerisindedir. Toplumun ihtiyaçları teknolojinin gelişmesine katkı sağlarken; teknoloji de toplumsal yapıyı dönüşüme uğratmıştır. Teknolojinin toplumsal yapı üzerindeki belirleyiciliğinin (teknolojik determinizm) şiddetli savunması tam olarak objektif bir bakış açısını yansıtmasa da, McLuhan'ın teknolojik determinist yaklaşımı, iletişim teknolojilerinin gücünü ifade etmek için faydalı olmaktadır. Luhan'a göre; aynı mesaj farklı ortamlarca iletilindiğinde, farklı kitlelere farklı etkilerle ulaşabilmektedir. Bu noktada tarım toplumu ve sanayi toplumu olarak adlandırılan süreçlere enformasyon toplumunun eklenmesinde bilişim teknolojileri önemlidir. Enformasyon teknolojileriyle gelişen gözetim pratikleri, mahremiyetler pelerini kaldırarak; hayatın her alanının şeffaflaşmasına sebep olmuştur. Gözetimin yaygın hale gelmesi, güvenlik gerekçesiyle bireylerin hayatlarının her alanının iktidar ve sermaye sahipleri tarafından gözetim altında tutulmasıyla sonuçlanmıştır. Bireylerin huzur ve güven arayışı içinde gözetime maruz kalmaya razı olmalarıyla, panoptik devlet anlayışı fiilen hayata geçmiştir (Dolgun, 2005: 84-93). Bu durumun arka planında 11 Eylül 2001'de meydana gelen terör olayları yer almaktadır. Böylelikle gözetim teknolojileri var olan ya da silinmiş her türlü dijital veriyi izlemekte, fiziksel dünyadaki tüm eylemleri takip etmeye aracılık eder konuma yükselmektedir. Bacon'un ifade ettiği gibi "bilgi" bir güce dönüşürken; gözetim ve iletişim teknolojileri devletin ideolojik aygıtları olarak yükselen bir değere sahiptir. Bazı sonuçlar otoriter ulusların gözetim ve sansüre dayalı faaliyetlerini arttırdığı önermesini ortaya koymaktadır. Özellikle İran, Suriye ve Çin: ABD şirketlerinin ya da kendi teknolojileriyle gözetim, takip ve sansür yazılımları satın almaktadır. Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği tarafından yapılan bir araştırma, çok sayıda şehirde polis departmanlarının yasal izin olmaksızın binlerce kişiyle ilgili konum takip verilerini edindiğini belirtmektedir (Gore, 2014: 116-118). Yaygın veri takibi bu noktada kümülatif etkisi güçlü bir tepki yaratabilmektedir. Çünkü gözetimin tek yolu dijital iletişim çağında kameralar değildir. İnternet'in sağlamış olduğu dijital veri izleme yöntemleri basit sosyal ilişkilerden, karmaşık ticari faaliyetlere kadar tüm süreçleri farketmeden kayıt altına almaktadır. Örneğin Facebook'taki "beğen" butonu kullanımı sistemin direk olarak kullanıcının ilgi alanlarını kaydı altına almasına izin vermektedir. Ayrıca çerez olarak adlandırılan küçük yazılımlar tüm kişisel verileri, siber uzamdaki davranış biçimlerini kayıt altına almaktadır.

Enformasyon teknolojilerinin gelişmesi, rasyonalleşmenin devam eden ve acımasız takibiyle beraber, gözetlemenin bürokrasi ile olan ortaklığının modernitede derin kökleri

vardır. Öngörü ve ölçümün araştırılması, bilgisayarlaşmanın gelmesiyle beraber ikiye katlanır. Fakat, bu bakış açısı, diğerleri ile bağlantılı olmadığı sürece, tek yanlı olma ve teknolojik gelişimi önemli olarak rasyonalizasyon işleminin bir parçası olarak görme eğilimindedir (Feenberg, 1999: 12).

Devlet ve ekonomi, gözetimin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Merkezi kontrol ya da kişisel hayatın ihlal edilebilirliği hakkında yeni korkuların ortaya çıkması, enformasyon teknolojilerinin nasıl geliştiğini ve yayıldığını göstermektedir. Bu noktada siber suçlar önemli bir mesele olarak yine teknoloji ve hukuk aracılığıyla önlenmesi gereken önemli bir konu olarak popüleritesini kaybetmemektedir. Örneğin bir güvenlik şirketi olan Norton, siber suçların küresel çapta yıllık maliyetinin 388 milyar dolar olduğunu ifade etmekte; bu rakamında marihuana, kokain ve eroinin yıllık toplam küresel piyasasından daha yüksek bir rakama karşılık geldiğini belirtmektedir (Norton, 2011). Ancak bunlar, her ne kadar istilacı yollardan olsa da, teknoloji sosyal yaşamın sınırlarını aşan biçimde hayatın her alanına sirayet etmektedir. Teknoloji, sosyal ilişkilerin artan bir şekilde baskın olmasıyla beraber kısmen teknoloji tarafından kurumsallaştırıldığı için günlük yaşamın tek aracısı haline gelmiştir. Gözetlemenin, süperpanoptikon ve simülasyon terimleriyle yeniden değerlendirilmesi için çaba gösterilmesine neden olan bu tür anlayışlardır

Netice itibarıyla, gündelik yaşamda sarsılmaz bir yer edinen gözetim pratikleri, iktidarın vazgeçilmez güç kaynağı olmanın yanı sıra, enformasyon teknolojileriyle kendini daha güvende hissettiren iktidarlar çoğu zaman kendi menfaatleri için toplum üzerindeki olumsuz etkileri görmezden gelebilmektedirler. Bu etki mahremiyetin yıkılarak ihlal edilmesi olarak ifade edilebilmekte ve teknolojinin özel alan üzerindeki aşındırıcı etkileri olarak ortaya çıkmaktadır. Bilgiye erişimde sınırsız özgürlük alanı vaadeden bilişim teknolojileri, özel yaşamın sınırlarını ihlal ederek özgürlüğün sınırlarını da yok etmektedir.

SONUÇ

Bilişim ve gözetleme teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bireysel gizlilik ve mahremiyet konusunda yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gözetimin toplumsal denetim aracı haline gelmesiyle birlikte, toplumsal düzenin ve toplumsal denetimin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde ve toplumsal dönüşümlerle farklılaşan gözetim, bilişim teknolojilerinin gündelik hayata girmesiyle birlikte, hem toplumsal yapının hem de iletişim ortamlarının dönüşüme uğramasına sebep olmuştur. Bu dönüşümler, gözetim olgusunu geleneksel yapının ötesinde etkileşim, etkileşime dayalı kontrol ve bireyselleşme eksenine oturtmuştur. Teknoloji ışığında, geleneksel gözetimden farklılaşan gözetim, günümüzde yerini bilişimsel gözetime bırakmıştır.

Toplumun her hareketinin, kurduğu iletişimin gözetim araçlarıyla sistematik bir şekilde kayıt altına alınması, bugün muhircilik şeklini almıştır. İlk olarak kapatılma ile gündelik hayatta kendine yer bulan gözetim, Orta Çağ'da salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla uygulanmıştır. On yedinci yüzyıla gelindiğinde ise; gözetim konusunda köklü değişimlerin yaşandığı görülmektedir. On sekizinci yüzyılda ortaya çıkan ve Bentham'ın Panoptikon tasarımı gözetimin en somut hali olarak kabul edilmektedir. Foucault'nun Panoptikon konusundaki değerlendirmeleri, gözetleme denildiğinde ilk akla gelen metafor haline gelmiştir. Panoptikon'daki belirsizlik teması etkili bir biçimde gözetlenen üzerinde etkisini göstermektedir.

Modernite ve devlet yapısının merkezileşmesiyle birlikte, gözetim olgusu yoğunluk kazanmıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle beraber, bireyin yeni çalışma alanı fabrikalar olmuştur. Az zamanda çok üretimin hedeflenmesi sebebiyle sermayedarlar, gözetimi işçiler üzerinde denetim aracı olarak kullanmışlardır. Bu nedenle Karl Marx,

gözetimi, emek ile sermaye arasındaki mücadelenin bir unsuru olarak tanımlamaktadır. Bundan sonra gözetim, modernitenin de etkisiyle yoğunlaşarak; katı bir disiplin aracı olarak birey üzerinde tahakküm uygulamaya başlamıştır.

Foucault'nun deyimiyle, toplumsal hayatın her alanına sızan gözetim ile birey, kendisini izleyen gözün farkındayken iktidarın normlarına uygun şekilde davranmaktadır. Gözetleyen orada olsa da olmasa da, birey iktidarın gözünü içselleştirerek ona göre davranmakta ve normalizasyon sürecini tamamlamaktadır.

Sonuç olarak gözetim teknolojileri, günümüzde eşsiz bir toplumsal denetim aracı haline gelmiştir. Toplumun disiplin altında tutulmasından daha farklı amaçlara hizmet etmeye başlayan gözetim pratikleri, gizlilik ve mahremiyet gibi konularda önemli ihlaller yaratmaktadır. Bilişimsel gözetim uygulamalarına karşı toplumsal boşvermişlik yok edilirse, gündelik hayatın her alanında toplumsal denetim aracı olarak kullanılmasının önündeki engeller ortadan kalkacaktır. Böylelikle gözetime yönelik teknolojiler, gerçek bireyler tarafından olumlu yönleri ağır basacak biçimde kullanılabilir. Bu durumun aksinin devam etmesi durumunda, enformasyon teknolojileri ve gözetim sayesinde dahada güçlenen iktidar, bilgi edinme yoluyla gücünü arttırmaya; sessiz ve etkili bir toplumsal denetim aracı olan gözetimi, küreselleşen düzeyde kullanmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- BAĞLI, M. (2011). **Modern Blinç ve Mahremiyet**, İstanbul: Yarın Yayınları.
- BARAN, A. (1992). “Sanayi Sonrası Enformasyon Toplumu Üzerine Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 53-69.
- BAUMAN, Z. ve LYON, D. (2013). **Akışkan Gözetim**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BENTHAM, J. (1995). “Panopticon. M. Bozovic” içinde, **The Panopticon Writings**, Londra: Verso, s. 11-12.
- BOZKURT, V. (2000, Ağustos 8). “Gözetim Toplumu ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?”, **Birikim Dergisi**, 136, 69-74.
- DOLGUN, U. (2005). **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna**, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- FEENBERG, A. (1999). **Questioning Technology**, London: Routledge.
- FOUCAULT, M. (1980). **The Will to Truth**, New York-London: Tavistock Press.
- FOUCAULT, M. (1995). **Deliliğin Tarihi**, İkinci Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M. (2003). **İktidarın Göz**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, A. (2008). **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çev.: C. Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınlar.
- GIDDENS, A. (2010). **Mahremiyetin Dönüşümü**, (Çev.: İ. Şahin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GORE, A. (2014). **Gelecek**, İstanbul: MediaCat Kitapları.
- KARAHİSAR, T. (2013). “Sosyal Medyanın Psikolojik ve Toplumsal Yansımaları”, M. Kuyucu, ve T. Karahisar içinde, **Yeni İletişim Teknolojileri ve Yeni Medya**, İstanbul: Zinde Yayıncılık, s.52-113.
- LYON, D. (1997). “Cyberspace Socialty: Controversies Over Computer Mediated Communication”, **B. Loader (ed) The Governance of Cyberspace**, Londra: Routledge.
- LYON, D. (2013). **Gözetim Çalışmaları**, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- MARX, G. T. (2005). "Surveillance and Society", web.mit.edu: <http://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html> adresinden alınmıştır.
- NORTON, (2011). "Norton Study Calculates Cost of Global Cybercrime: 114 Billion Dolar Annually", <http://www.nortoninternetsecurity.cc/2011/09/norton-study-calculates-cost-of-global.html> Erişim Tarihi: 01: 03:2016.
- ÖZBAY, C., TERZİOĞLU, A., ve YASİN, Y. (2011). **Neoliberalizm ve Mahremiyet**, İstanbul: Metis Yayınları.
- SCHMIDT, E. ve COHEN, J. (2014). **Yeni Dijital Çağ**, İstanbul: Optimist Kitap.
- STAPLES, W. (2008). **Everyday Surveillance: Vigilance and Visibility in Postmodern Life**, Lanham: Rowman&Littlefield.
- TÜMÜRTÜRKAN, M. (2010). Gündelik Hayatın Gözetimi: "Panoptikon Toplumu" **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, 3(2), s.1-19.